

**АСАБЛІВАСЦІ ДЭКАРАТЫўНАГА АФАРМЛЕННЯ КІРЫЛІЧНЫХ
ВЫДАННЯў 1638–1644 гг. (ПА ФОНДЗЕ ЦЭНТРАЛЬНАЙ НАВУКОВАЙ
БІБЛІЯТЭКІ ІМЯ ЯКУБА КОЛАСА НАЦЫЯНАЛЬНАЙ АКАДЭМІ
НАВУК БЕЛАРУСІ)**

У Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНБ НАН Беларусі) праводзіцца работа па стварэнні каталогаў кірылічных выданняў уласнай калекцыі. У цяперашні час выйшлі з друку тры каталогі [7; 8; 9]. У падрабязным апісанні кожнага асобніка значнае месца займае фіксацыя ўсіх элементаў дэкаратыўнага афармлення кніг. Усе застаўкі, канцоўкі, ініцыялы, ламбарды, рамкі на палях, выяўленыя ў асобніках калекцыі ЦНБ НАН Беларусі, прадстаўлены таксама ў альбомах арнаментыкі, якія суправаджаюць усе выпускі каталогаў у якасці дадаткаў.

Рыхтуецца да друку чарговы выпуск каталога, які ўключае 28 асобнікаў 17 выданняў 1638–1644 гг. Пераважная большасць кніг – прадукцыя Маскоўскага друкарскага двара (20 асобнікаў 13 выданняў). Тры выданні (7 асобнікаў) надрукаваны ў Маскве Васілём Бурцовым [1; 6; 23], адно выданне выйшла ў 1642 г. у Львове з друкарні Міхаіла Слэзкі [21].

Нам падалося цікавым параўнаць дэкаратыўнае афармленне кніг азначанага перыяду ў розных друкарнях. Асобнікі ЦНБ НАН Беларусі (у асноўным няпоўныя, са стратамі аркушаў) дэманструюць як традыцыйныя для кірылічнага кнігадруку ў той час прыклады афармлення кнігі, так і інавацыі тыпографіі.

Ва ўсіх выданнях Друкарскага двара, у адрозненне ад украінскай Трыядзі Кветнай і бурцоўскага Каноніка, традыцыйна адсутнічаюць тытульныя лісты. Дэкаратыўнае афармленне ўключае ў сябе застаўкі, ініцыялы, ламбарды, вязь, рамкі для маргіналіяў. Гравіраваныя канцоўкі адсутнічаюць.

Застаўкі, выкананыя ў старадрукаваным стылі, адціснутыя са старых дошак, з расколінамі, адсутнымі бакавымі фрагментамі, таму відарысы часта недакладныя, змазаныя, дрэнна адрозныя. Найбольшая колькасць заставак структуруе тэкст у асобніках Псалтыроў з паследаваннем (1640, 1642) [14; 15]: асобнік выдання 1640 г., у якім адсутнічае 77 лістоў, утрымлівае 64 застаўкі (у поўных асобніках 79) з 17 дошак; асобнік К16-18/Ср217 выдання 1642 г. – 54 застаўкі з 15 дошак (у поўных асобніках 82 з 18 дошак). На асобных лістах выяўлены застаўкі, якія не адлюстраваны ў альбоме арнаментыкі А.С. Зёрнавай [3], гэта інфармацыя ў далейшым можа спатрэбіцца для ўдакладнення даных аб размяшчэнні элементаў арнаментыкі і вывятлення варыянтаў друку [14; 15; 17].

У пераважнай большасці на дэкаратыўнае афармленне кнігі прыходзіцца мінімальныя колькасць ініцыялаў, часцей за ўсё толькі адзін. Выключэнне: 9 ініцыялаў з 8 дошак у Псалтыры з паследаваннем 1640 г. (у поўных асобніках 22 з 15 дошак) [11, с. 301–302]. Канцоўкі з наборнага арнаменту прысутнічаюць у шасці выданнях [5; 12; 14; 15; 18; 20].

Наяўнасць ламбардаў у каталогах выданняў кірылічнага друку не адзначаюць, але, арыентуючыся па асобніках бібліятэкі, можна сказаць, што ў асноўным

менавіта яны надаюць кнігам прыгажосць арнаментальнага строю. Ламбарды прысутнічаюць ва ўсіх асобніках за выключэннем Устава (1641). Асабліва багата ўпрыгожаны ламбардамі (930 ламбардаў са 156 дошак) Пролаг (верасень – люты) (1642). На 903 аркушах кнігі размясцілася 930 ламбардаў з дадатковымі ўпрыгожаннямі, прычым літара С мае 24 варыянты [13]¹.

Дэфекты, характэрныя для ўсіх дэкаратыўных элементаў, праявіліся і ў ламбардах. Напрыклад, у Трэфалагіёне (снежань – люты) (1638) у літары В адсутнічае верхні фрагмент (адвалілася частка дошкі?), таму літара стала падобная на К [19, л. 104, 225 адв., 226 адв., 365]. Рамкі для маргінальных указанняў выяўлены ў шасці асобніках. Найбольшая колькасць рамак (41 рамка з 5 дошак) – у Трэфалагіёне (чэрвень – жнівень) (1638). Тут таксама звяртаюць на сябе ўвагу дэфекты друку: адбіткі са старых дошак з адсутнымі верхавінамі і бакавымі фрагментамі, сляды запэчканых фарбай беражкоў дошак, з якіх друкаваліся рамкі [20, л. 530, 656]².

У загаловах усіх асобнікаў выкарыстана традыцыйная вязь са шчыльным перапляценнем літар. Гэтым кнігі Маскоўскага друкарскага двара адрозніваюцца ад львоўскай Трыёдзі Кветнай (1642), у якой вязь спрошчаная і злучэння літар ужо амаль няма. Найбольшая колькасць радкоў вязі з характэрным шчыльным перапляценнем (44 радкі) структуруе тэкст Трэфалагіёна (снежань – люты) (1638) [19].

Ілюстрацый у выданнях Друкарскага двара даволі мала. У Псалтырах звычайна змяшчалася выява цара Давіда. У асобніках Псалтыра з паследаваннем (1640, 1642) лісты з гравюрай адсутнічаюць. У Псалтыры з паследаваннем (1640) яна дапоўнена адпаведнай мініяцюрай, выкананай алоўкам і чарнілам, размаляванай акварэллю. У асобніках Трэбніка (1639) пасля «Указа аб антымінсе» змешчаны два гравіраваныя відарысы: крыж і прылады пакут, крыж на пастаменце [18, л. 22, 23 (III)].

Такім чынам, у адзначаных вышэй выданнях прадстаўлены не лепшы перыяд Друкарскага двара ў афармленні кніг. Майстры кніжнай справы захоўвалі старыя традыцыі, па шмат разоў паўтаралі дэкаратыўныя ўпрыгожванні аднаго стылю і формы, якія адпавядалі ўсталяванаму канону.

У кнігах Васіля Бурцова спалучаюцца традыцыі маскоўскага, беларускага і ўкраінскага кнігадрукавання [4, с. 23–25]. Бурцоўскія выданні вялікага фармату надрукаваны ў два колеры. Пачатак тэкстаў упрыгожаны серыяй гравіраваных заставак. У Апостале (1638) 51 застаўка з 17 дошак, у Шастадневе (1640) – 21 застаўка з 10 дошак. Пераважная іх частка на чорным фоне, у стылі, характэрным для Маскоўскага друкарскага двара [1; 3, № 566, 567, 578, 579, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 593, 595, 597; 23]. У іншай тэхніцы малюнка (чорным па белым) выкананы вузкія застаўкі [3, № 580, 583, 585, 592] і больш шырокая празрыстая застаўка, выразаная ў форме літары «П» [1; 3, № 594]. Адным з новаўвядзенняў у расійскім кнігадрукаванні стала выкарыстанне Васілём Бурцовым гравіраваных канцовак. Іх тры віды: адна ў форме пляцёнка і дзве трохкутныя [1; 3, № 598, 599, 600; 23].

¹ Экзэмпляр К16-18/Ср218.

² Экзэмпляр К16-18/Ср229.

Для абазначэння пачатку тэкстаў у Апостале і Шастадневе Бурцоў выкарыстаў ініцыялы. У асобніку Апостала 45 ініцыялаў з 14 дошак, частка з іх вялікія ўзорныя вышынёй 45–53 мм маскоўскага стылю [1; 3, № 728–737]. Вялікія ўзорныя літары маскоўскага стылю чаргуюцца з малымі ініцыяламі ў рамках з белым раслінным арнамантам на фоне чорнага прамавугольніка [1; 3, № 690, 704, 707, 708]. Яны скапіраваны Бурцовым з астрожскіх выданняў Івана Фёдарова. У Шастадневе 25 ініцыялаў з 7 дошак [3, № 675, 676, 678, 705–707; 23]. Усе чорнага друку ў прастакутных рамках, выкананыя па прыкладзе астрожскіх Івана Фёдарова. Ламбарды, якімі так багата ўпрыгожаны многія выданні Друкаванага двара гэтага перыяду, Бурцоў пасля 1637 г. у сваіх кнігах не выкарыстоўваў [10].

У загаловах Апостала і Шастаднева выкарыстана традыцыйная вязь з шчыльным перапляценнем літар (у асобніку Апостала – 27 радкоў, у асобніку Шастаднева – 7). Радкі вязі суправаджаюцца дадатковымі дэкаратыўнымі ўпрыгожаннямі расліннага арнаменту, размешчанымі збоку ці ўплеченымі ва ўзор літар. Ілюстрацыя (гравюра на дрэве з выявай апостала-евангеліста Лукі) ёсць толькі ў Апостале (1638) [1].

Наватарствам Васіля Бурцова было выданне малафарматных кніг, у калекцыі ЦНБ НАН Беларусі іх прадстаўляе Канонік (1641) [6]. Кніга выдадзена ў 8-ю долю аркуша дробным шрыфтам – 10 радкоў = 62 мм, шрыфты малога кегля ў 1637 г. Бурцоў купіў у беларускага друкара Спірыдона Собаля [2, с. 141–143].

Канонік як найбольш запатрабаваная кніга выйшаў, верагодна, падвойным накладам – 2400 асобнікаў, да нашага часу захавалася іх досыць вялікая колькасць [16, с. 152]. У калекцыі акадэмічнай бібліятэкі захоўваюцца чатыры Канонікі, усе са стратамі лістоў. Тытульны ліст – яшчэ адна навіна Бурцова – захавалася толькі ў адным асобніку³. Ён апраўлены ў гравіраваную рамку, якая настолькі сціскае тэкст, што ўсе словы надрукаваны з пераносамі.

Асобнікі ЦНБ НАН Беларусі прадстаўляюць два варыянты друку: адзін экзэмпляр надрукаваны толькі чорнай фарбай⁴, тры – у два колеры, чорнай фарбай і кінавар’ю⁵. Дэкаратыўнае афармленне кніг спрошчана. Яно складаецца з багатага наборнага арнаменту. Вязь з традыцыйным шчыльным перапляценнем літар прысутнічае толькі на тытульным лісце, загаловкі ў тэксце аформлены ламбарднымі літарамі.

На фоне строгіх маскоўскіх выданняў вылучаецца яркае дэкаратыўнае афармленне львоўскай Трыёдзі Кветнай (1642) [21]. Яна пачынаецца з тытульнага ліста, традыцыйна аформленага ў выглядзе архітэктурнай рамкі з выявамі святых [22, № 805]. На адвароце ліста герб і прысвячэнне мітрапаліту Пятру Магіле. Кніга мае багатае дэкаратыўнае напаўненне, большая частка элементаў якога выканана з дошак, запазычаных з друкарні Кіева-Пячэрскай Лаўры [22, № 79]. Найбольшая адметнасць львоўскай Трыёдзі Кветнай – у вялікай колькасці ілюстрацыйных гравюр, у асобніку бібліятэкі 19 сюжэтных гравюр з 17 дошак.

³ Экзэмпляр K16-18/Нр183.

⁴ Экзэмпляр K16-18/Нр185.

⁵ Экзэмпляры K16-18/Нр183, K16-18/Нр187, K16-18/Нр23.

Асобнік ЦНБ НАН Беларусі з пяццю страчанымі лістамі мае 17 заставак з 12 дошак [21, л. 71–72, 432–433, 1 нн.]. У асноўным гэта ілюстрацыйныя застаўкі з клеймамі ў цэнтры з выявай святога, галоўкай анёльчыка, рознымі сюжэтнымі кампазіцыямі. Вяртаюць на сябе ўвагу і тры канцоўкі з маскамі міфічных істот [22, № 334].

Ламбардаў у выданні няма. У кнізе шмат ініцыялаў пераважна чырвонага колеру: вялікія ініцыялы ў прастанутных рамках (62 ініцыялы з 18 дошак); вялікія ініцыялы без рамак (4 з 4 дошак); сярэднія ініцыялы ў прастанутных рамках (9 з 7 дошак); малыя ініцыялы ў прастанутных рамках (184 з 27 дошак). Асабліва прыкметныя вялікія ініцыялы ў прастанутных рамках з выявамі міфічных персанажаў і карцін біблейскай гісторыі. Старонкі кнігі ўпрыгожаны вялікай колькасцю наборнага арнаменту.

Наглядна ўбачыць падабенства і адрозненні ў дэкаратыўным афармленні выданняў 1638–1644 гг. трох адзначаных друкарань дапаможа альбом арнаментыкі, які будзе ўключаны ў склад трэцяга выпуску каталога кірылічных выданняў XVII ст. з калекцыі ЦНБ НАН Беларусі.

ЛІТАРАТУРА

1. **Апостол**. – Москва : печ. Василий Бурцов, 1 нояб. 1638. – 351 л. – Экз.: К16-18/Ср131, К16-18/Ср296.

2. **Зёрнова, А. С.** Белорусский печатник Спиридон Соболев / А. С. Зёрнова // Книга : исслед. и мат. – Москва, 1965. – Сб. 10. – С. 126–145.

3. **Зёрнова, А. С.** Орнамента книги московской печати XVI–XVII веков : альбом / А. С. Зёрнова. – Москва : Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, 1952. – [84] л. ил.

4. **Зёрнова, А. С.** Орнамента книги московской печати XVI–XVII веков / А. С. Зёрнова. – Москва : Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, 1952. – 28 с.

5. **Иоанн Златоуст**. Маргарит / Иоанн Златоуст. – Москва : Печ. двор, 1 нояб. 1641. – 844 л.

6. **Канонник**. – Москва : печ. В. Ф. Бурцов, 15 янв. 1641. – [416] л. – Экз.: К16-18/Нр185, К16-18/Нр183, К16-18/Нр187, К16-18/Нр23.

7. **Кириллические** издания XVI века из коллекции Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси : кат. / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.: Е. И. Титовец (отв. сост.) [и др.] ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2017. – 297 с. : ил.

8. **Кириллические** издания XVII века из коллекции Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси : кат. / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.: Е. И. Титовец (отв. сост.) [и др.] ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2019. – Вып. 1. – 503 с. : ил.

9. **Кириллические** издания XVII века из коллекции Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси : кат. / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.: Е. И. Титовец (отв. сост.), О. А. Губанова, П. Д. Скурко ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2020. – Вып. 2 : 1626–1638 гг. – 304 с. : ил.

10. **Медведева, Е. М.** К вопросу об использовании киновари в изданиях В. Ф. Бурцова / Е. М. Медведева // Кн. старина. – Санкт-Петербург, 2011. – Вып. 2. – С. 71–81.

11. **Поздеева, И. В.** Кириллические издания, XVI в. – 1641 г. : находки археогр. экспедиций 1971–1993 гг., поступившие в Науч. б-ку Моск. ун-та / И. В. Поздеева, В. И. Ерофеева, Г. М. Шитова : Археогр. лаб. каф. источниковедения ист. фак., Науч. б-ка Моск. гос. ун-та. – Москва : Моск. ун-т. 2000. – 404, [12] с.

12. **Пролог**, март – август. – Москва : Печ. двор, 1643. – 958 л. – Экз.: K16-18/Ср287, K16-18/Ср134, K16-18/Ср302.

13. **Пролог**, сентябрь – февраль. – Москва : Печ. двор, 16 дек. 1642. – 909 л. – Экз.: K16-18/Ср218, K16-18/Ср247.

14. **Псалтирь** с воследованием. – Москва : Печ. двор, 18 авг. 1640. – 711 л.

15. **Псалтирь** с воследованием. – Москва : Печ. двор, 12 мая 1642. – 793 л. – Экз.: K16-18/Ср217, K16-18/Ср244.

16. **Сазонова, Л. И.** Бурцов Василий Фёдоров / Л. И. Сазонова, А. А. Гусева // Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Санкт-Петербург, 1992. – Вып. 3 : XVII в., ч. 1 : А–З. – С. 148–153.

17. **Сборник** «Кириллова книга». – Москва : Печ. двор, 21 апр. 1644. – 588 л.

18. **Требник** мирской. – Москва : Печ. двор, 20 июля 1639. – 682 л. – Экз.: K16-18 / Ср200, K16-18 / Ср288.

19. **Трефологион**, декабрь – февраль. – Москва : Печ. двор, 7 янв. 1638. – 723 л.

20. **Трефологион**, июнь – август. – Москва : Печ. двор, 21 мая 1638. – 603 л. – Экз.: K16-18/Ср229, K16-18/Ср294.

21. **Триодь цветная**. – Львов : тип. Михаила Слёзки, 11 марта 1642. – 440 л.

22. **Украинские книги** кирилловской печати XVI–XVIII вв. : кат. изд., хранящ. в Гос. б-ке СССР им. В. И. Ленина : [в 3 вып.] / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, Отд. редк. кн. ; сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Москва : ГБЛ, 1976–1990. – Вып. 1 : 1574 г. – I половина XVII в. – 1976. – 447, [1] с. : ил.

23. **Шестоднев** – Москва : печ. В. Ф. Бурцов, 18 окт. 1640. – 352 л.

На примере 28 экземпляров из коллекции кириллических изданий Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси рассматриваются особенности декоративного оформления 17 изданий 1638–1644 гг. Анализируются сходства и различия в оформлении изданий Московского печатного двора, книг типографов Василия Бурцова (Москва) и Михаила Слёзки (Львов).

On the example of 28 copies from the collection of Cyrillic editions of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus, the peculiarities of decorative design of 17 editions of 1638–1644 are considered. The similarities and differences in the design of editions of the Moscow Printing House, books of printers Vasily Burtsov (Moscow) and Mikhail Slezka (Lvov) are analyzed.